

Paweł Borto

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska

pabo@onet.pl

ORCID: 0000-0001-9873-4368

Josepha Ratzingera przyczynki do *via ethica* w argumentacji teologicznofundamentalnej na rzecz wiary chrześcijańskiej*

Joseph Ratzinger's Contributions to the *Via Ethica*
in the Fundamental Theological Argumentation
in Favour of the Christian Faith

ABSTRACT: The primary goal of fundamental theology is to justify the credibility of Christianity. This discipline seeks the foundations of the hope Christians hold (cf. 1 Peter 3:15). One way to justify this is *via ethica*, which means argumentation for Christianity as the reality which both presents the highest moral values and helps to put them into practice. In his work, Joseph Ratzinger has repeatedly addressed topics related to reflection on moral values. Although these texts were not written as arguments within the *via ethica*, they can be an important contribution to the justification of Christianity precisely in this way. The aim of this article is to capture Ratzinger's main theses which can inspire the development of an ethical argument in favour of Christianity. The first part of the article discusses Ratzinger's view of contemporary trends which reject ethical values linked to the crisis of rationality and the dominant technological mentality. The second part addresses major contemporary ethical challenges, related to the functioning of democracy and individualistic understanding of the freedom of conscience. The last part presents Ratzinger's views on how natural law and religion help discover ethical values. The conclusion summarises the main findings of the analysis. They concern, first of all, the criticism of contemporary intellectual trends which deny the importance of reflection on ethical values. Ratzinger considered such reflection necessary, basing this conviction on arguments drawn from the great philosophical tradition as well as on historical reasons. Secondly, the

* Artykuł powstał na podstawie referatu pt. „Czy i jak można etycznie zespolić świat? *Via ethica* w ujęciu Josepha Ratzingera/Benedykta XVI”, wygłoszonego podczas konferencji krajowej 12. edycji Marian Rusecki Memorial Lectures pt. „*Via ethica* w dobie moralnego zagubienia”, KUL, Lublin, 12 III 2025 roku.

German theologian pointed out the most important areas in which there is a dispute over the understanding of ethical values: democracy and freedom of conscience, and showed how important in this context is the voice of Christianity together with indications which protect democracy and conscience against wrong choices. Finally, the German theologian showed how the understanding of ethical norms inherently requires reference to something that transcends human authority, namely natural law and religious traditions.

KEYWORDS: Joseph Ratzinger, *via ethica*, credibility of Christianity, fundamental theology, morality, conscience, democracy, natural law, religions, technological civilisation

ABSTRAKT: Uzasadnienie wiarygodności chrześcijaństwa jest celem teologii fundamentalnej. To w obrębie tej dyscypliny szuka się wskazania fundamentów nadziei, którą noszą w sobie chrześcijanie (por. 1 P 3,15). Jedną z dróg tego uzasadniania określa się jako *via ethica*. To argumentacja przekonująca, że chrześcijaństwo zarówno ukazuje, jak i pomaga wypełnić największe wartości moralne. Tematykę związaną z namysłem nad wartościami moralnymi wielokrotnie podejmował w swojej twórczości Joseph Ratzinger. Choć teksty te nie były pisane jako argumentacja w obrębie *via ethica*, mogą być ważnym przyczynkiem do uzasadnienia chrześcijaństwa właśnie na tej drodze. W artykule przeanalizowano najważniejsze wypowiedzi Ratzingera na tematy etyczne. Celem tej analizy jest uchwycenie głównych tez, które mogą stanowić inspirację do kształtowania argumentu etycznego na rzecz chrześcijaństwa. W pierwszej części artykułu omówiono stanowisko Ratzingera wobec współczesnych tendencji negujących odniesienie do wartości etycznych – tendencji wyrastających z kryzysu racjonalności, a także dominującej mentalności technicznej. Drugą część poświęcono najważniejszym współczesnym wyzwaniom etycznym związanym z funkcjonowaniem demokracji oraz indywidualistycznym rozumieniem wolności sumienia. W ostatniej części przedstawiono poglądy Ratzingera na temat znaczenia prawa naturalnego oraz religii w procesie odkrywania wartości etycznych. W zakończeniu zebrano główne wnioski przeprowadzonej analizy. Po pierwsze, dotyczą one krytyki współczesnych nurtów myśli negujących znaczenie refleksji nad wartościami etycznymi. Ratzinger uznał taką refleksję za konieczną na podstawie argumentacji odwołującej się do wielkiej tradycji filozoficznej oraz do racji historycznych. Po drugie, niemiecki teolog wyodrębnił najważniejsze obszary, w których toczy się spór o rozumienie wartości etycznych: demokrację i wolność sumienia, oraz ukazał, jak ważny w tym kontekście jest głos chrześcijaństwa i wskazania, które chronią demokrację i sumienie przed złymi wyborami. Wreszcie przedstawił, w jaki sposób rozumienie norm etycznych ze swej istoty domaga się odwołania do czegoś, co przekracza ludzki autorytet, a więc do prawa natury i tradycji religijnych.

SŁOWA KLUCZOWE: Joseph Ratzinger, *via ethica*, wiarygodność chrześcijaństwa, teologia fundamentalna, moralność, sumienie, demokracja, prawo naturalne, religie, cywilizacja techniczna

Wprowadzenie

Teologia fundamentalna swą tożsamość kształtuje wokół uzasadniania wiarygodności chrześcijańskiej wiary. Uzasadnianie to jest dziś pojmowane jako odwoływanie się do wielu różnych argumentów mających na celu ukazanie, że chrześcijaństwo jest religią wiarygodną. Stąd choćby Walter Kern pisze o uzasadnianiu kumulatywnym (fr. *justification cumulative*)¹, a Marian Rusecki podkreśla, że chodzi nie o dowodzenie, lecz o przekonywanie za pośrednictwem całej serii argumentów².

W publikacjach omawiających uzasadnianie w teologii fundamentalnej niektórzy autorzy stosują określenie „via”. W ten sposób, w nawiązaniu do terminologii słynnych pięciu dróg św. Tomasza, w teologii fundamentalnej wypracowano szereg sposobów argumentacji ukazujących wiarygodność Kościoła i głoszonej przezeń wiary. Mówi się więc o: *via notarum*, *via paradoxa*, *via historica*, *via communionis*, *via testimonii*, *via empirica*, *via significationis*, *via essentiae*, *via finalitatis*, *via prophetarum*, *via dialogica*, *via ethica*³. Każda z tych dróg opiera się na właściwym sobie typie argumentów oraz obszarze refleksji. Argumentacja określana jako „via ethica” odwołuje się do kategorii dobra i wartości moralnych. Jej celem jest wykazanie, że chrześcijaństwo zarówno ukazuje, jak i pomaga wypełnić te wartości i właśnie dlatego jawi się jako wiarygodne.

Joseph Ratzinger pozostawił wiele tekstów, w których postawił diagnozę współczesności oraz kryzysu wartości moralnych. Wprawdzie nie były one pisane jako usystematyzowana argumentacja w obrębie *via ethica* w uzasadnieniu chrześcijaństwa, jednak są głęboko związane z tą argumentacją i mogą być uznane za ważny przyczynek do niej.

W tym kontekście należy dodać, że myśl Ratzingera, według wiedzy autora, nie była dotąd przedmiotem analizy z tej perspektywy. Istnieje szereg opracowań poświęconych etycznemu i teologicznomoralnemu wymiarowi chrześcijaństwa

¹ Walter Kern, „Fundamentale (Théologie),” in *Dictionnaire critique de théologie*, ed. Jean-Yves Lacoste (Quadrige – Presses Universitaires de France, 2007), 583.

² Marian Rusecki, *Traktat o wiarygodności chrześcijańskiej: Dlaczego wierzyć Chrystusowi?* (Towarzystwo Naukowe KUL, 2010), 12–13.

³ Por. Henryk Seweryniak, „Sposoby uzasadniania wiarygodności Kościoła w nowszej literaturze teologicznej,” in *Wiarygodność Kościoła: Materiały z sympozjum w Kamieniu Śląskim w dniach 2–3.04.1997*, ed. Tadeusz Dola, Sympozja 20 (Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego; Wydawnictwo Świętego Krzyża, 1997), 27–48; Krzysztof Kaucha, „Współczesne metody uzasadniania wiarygodności Kościoła,” *Roczniki Teologiczne* 52, no. 9 (2005): 77–96; Jacenty Mastej, „Via Ethica in Justifying the Credibility of Christianity and the Church According to Marian Rusecki,” *Verbum Vitae* 43, no. 2 (2025): 315, <https://doi.org/10.31743/vv.17917>.

w ujęciu niemieckiego teologa, rozpatrywanemu w odniesieniu do znaczenia dla doktryny społecznej Kościoła czy do życia politycznego⁴. Pojawiły się publikacje na ten temat również po wystąpieniach Benedykta XVI⁵. Żadna z nich nie podejmuje jednak tego zagadnienia pod kątem teologicznofundamentalnym.

W niniejszym opracowaniu analizie poddane zostaną najważniejsze wypowiedzi Ratzingera na ten temat. Celem będzie uchwycenie nie tylko głównych tez, które mogą stanowić inspirację dla kształtowania argumentu etycznego na rzecz chrześcijaństwa, lecz także ich umocowania kontekstualnego.

W omówieniu myśli Ratzingera zostanie przyjęty następujący porządek analizy. Najpierw przybliżone zostanie zagadnienie tendencji, w których odniesienie się do wymiaru moralnego lub etycznego jest pomijane. W kolejnym kroku zbadane zostaną te teksty, w których niemiecki teolog zmierzył się z pytaniami o względność argumentacji etycznej i o jej wartość w kontekście pluralizmu. W ostatniej części niniejszego artykułu omówione zostaną te rozważania, w których Ratzinger przedstawia fundamenty pozwalające na budowanie etyki i moralności o znaczeniu powszechnym oraz ukazana zostanie rola poszczególnych religii w tym procesie.

1. Źródła tendencji eliminujących problematykę etyczną

W tekstach Ratzingera znajduje się odniesienie do współczesnych tendencji negujących znaczenie etyki w życiu człowieka i społeczeństwa. Według niemieckiego

⁴ Por. np.: Vincent Twomey, "Joseph Ratzinger on the Foundations of Moral Theology," *Studies: An Irish Quarterly Review* 109, no. 435 (2020): 304–15, <https://doi.org/10.1353/stu.2020.0019>; Euclides J. Eslava Gómez and Karol Murcia, "Ratzinger: libertad y moral política," *Isidorianum* 32, no. 2 (2023): 201–36, <https://doi.org/10.46543/ISID.2332.1059>; Tracey Rowland, "Faith, Politics and Eschatology in the Thought of Joseph Ratzinger," *Christianity-World-Politics* 28 (2024): 13–30, <https://doi.org/10.21697/CSP.2024.28.1.01>; Antonio Luiz Catelan Ferreira and Luiz Henrique Brandão de Figueiredo, "Anamnesis e consciência: Uma releitura sincrônica da moral social de Joseph Ratzinger," *Revista Eclesiástica Brasileira* 85, no. 331 (2025): 509–39, <https://doi.org/10.29386/rev.v85i331.5176>.

⁵ Por. np.: Teodor-Valeriu Nedelea and Jean Nedelea, "Pope Benedict XVI: Democracy and Political Myths," *Journal for the Study of Religions and Ideologies* 17 (2018): 75–89; Manfred Spieker and David Lutz, "The Quiet Prophet: Benedict XVI and Catholic Social Teaching," *Logos: A Journal of Catholic Thought and Culture* 21, no. 1 (2018): 64–82, <https://dx.doi.org/10.1353/log.2018.0003>; Mary Frances McKenna, "In Search of Justice and Peace: Benedict XVI's Questions to the Cultures and Religions of the World," *Religions* 13, no. 10 (2022): 910, <https://doi.org/10.3390/rel13100910>.

teologa tendencje te wypływają z redukcyjnego sposobu pojmowania racjonalności. Jest to charakterystyczne dla kultury świata technicznego i wyraża się w przekonaniu, że wystarczą odpowiednie umiejętności techniczne, aby życie człowieka uczynić lepszym. Łączy się to z niedocenianiem tego, że człowiek potrzebuje również tradycji i duchowych wartości. Jak podkreślał Ratzinger, cywilizacja techniczna nie jest religijnie i moralnie neutralna, zmienia bowiem wzorce, sposoby zachowań oraz interpretację świata⁶. Ta cywilizacja może przynieść ze sobą „koniec człowieczeństwa”, ponieważ zacieśnia krąg spojrzenia i wymyka się jej to, co istotne⁷.

Ratzinger, diagnozując tę sytuację, wskazał, że u źródła tego zjawiska leży swoisty kryzys racjonalności. Wraz z ukształtowaniem się mentalności naukowej – a więc przekonania, że poznanie prawdy ogranicza się jedynie do tego, co da się potwierdzić eksperymentalnie, co jest sprawdzalne – nastąpiło pewne zawężenie horyzontu poznawczego. W ten sposób bowiem wykluczono racjonalne pytania o istotne sprawy życia ludzkiego: o to, skąd pochodzi człowiek, dokąd zmierza, jakie są jego powinności; o sens życia i śmierci. Zdaniem teologa, jeśli zagadnienia te są ujmowane jako domena wyłącznie uczucia (zgodnie z sugestią Friedricha Schleiermachersa), a nie należą do sfery poznania rozumowego, rozum traci swą godność⁸.

Jednocześnie Ratzinger zwrócił uwagę na niebezpieczeństwo związane z pominięciem pytań o prawdę bytu i o wartości stąd wypływające. Nauka, która uznaje, że nie trzeba brać pod uwagę tych pytań, i zawęża się jedynie do pytań o charakterze technicznym, narażona jest na patologię oraz na to, że będzie chciała zapanować nad światem w sposób niszczący człowieka i świat. Nauka potrzebuje bowiem pokory: uznania, że nie może chcieć panować nad światem, ignorując jego wewnętrzną logikę. Jako przykłady takich patologii Ratzinger

⁶ Joseph Ratzinger, „Wiara, religia i kultura,” in *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*, Joseph Ratzinger, ed. Krzysztof Gózdź and Marzena Górecka, trans. Jarosław Merecki, vol. 1, Opera Omnia 3.1 (Wydawnictwo KUL, 2021), 302.

⁷ Por. Joseph Ratzinger, „Zerwanie z przeszłością i wyruszenie ku temu, co nowe: Odpowiedź wiary na kryzys wartości,” in *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*, Joseph Ratzinger, ed. Krzysztof Gózdź and Marzena Górecka, trans. Joachim Kobienia, vol. 2, Opera Omnia 3.2 (Wydawnictwo KUL, 2021), 505–07.

⁸ Por. Joseph Ratzinger, „Wiara – między rozumem a uczuciem,” in *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*, Joseph Ratzinger, ed. Krzysztof Gózdź and Marzena Górecka, trans. Jarosław Merecki, vol. 1, Opera Omnia 3.1 (Wydawnictwo KUL, 2021), 369; Joseph Ratzinger, „Spór o moralność: Kwestie podstaw wartości etycznych,” in *Wprowadzenie do chrześcijaństwa: Wyznanie – chrzest – naśladowanie*, Joseph Ratzinger, ed. Krzysztof Gózdź and Marzena Górecka, trans. Robert Biel and Marzena Górecka, Opera Omnia 4 (Wydawnictwo KUL, 2017), 647.

wskazał choćby próby klonowania człowieka w celu wykorzystania jego organów czy inne projekty naukowe gardzące człowiekiem⁹. Stwierdza więc Ratzinger:

[Nauka] staje się [...] patologiczna i zagrażająca życiu, gdy uwalnia się od związków z obyczajowym porządkiem człowieczeństwa i autonomicznie uznaje tylko własne możliwości jako swój jedyny dostępny miernik. Oznacza to, że promień rozumu musi się rozszerzyć. Musimy wydostać się ze zbudowanego przez nas więzienia i poznać nowe formy zdobywania pewności, które biorą pod uwagę całego człowieka¹⁰.

Jest to bowiem przejawem pychy człowieka, kiedy stawia się on ponad rzeczami i ponad prawdą, pytając jedynie o to, jak coś można zrobić i do czego się przyda¹¹. Według niemieckiego teologa współczesny kryzys człowieczeństwa wynika po części z tego, że kategorie ilościowe stały się miarą życia człowieka i że próbuje się je uczynić miarą moralności. W ten sposób pomija się jednak istotny wymiar życia ludzkiego – wolność, która sprawia, że nie wszystko daje się ująć w kategoriach mierzalnych¹². Właśnie tutaj, zdaniem Ratzingera, można

⁹ Por. Ratzinger, „Wiara – między rozumem a uczuciem,” 369–70.

¹⁰ Ratzinger, „Wiara – między rozumem a uczuciem,” 369. Warto przywołać jeszcze jeden fragment diagnozy Ratzingera: „Ogólny klimat kulturowy i filozoficzny neguje dziś zdolność ludzkiego rozumu do poznania prawdy. Racjonalność zostaje zredukowana po prostu wyłącznie do jej aspektów instrumentalnych, utylitarystycznych, funkcjonalnych, przewidywalnych i socjologicznych. W ten sposób filozofia zatracza swój wymiar metafizyczny. Wzorzec nauk humanistycznych i nauk empirycznych staje się parametrem i kryterium racjonalności. Skutkiem jest z jednej strony to, że rozum naukowy nie jest już wrogo nastawiony do wiary, gdyż nie jest już zainteresowany ostateczną i definitywną prawdą egzystencji. Ogranicza się do o wiele bardziej eksperymentalnego i weryfikowalnego poznania fragmentarycznego. W ten sposób wszystko, czego nie da się skontrolować rozumem naukowym, zostaje wykluczone z dziedziny tego, co racjonalne. W konsekwencji otwiera to drogę do nowej formy fideizmu. Jeśli jedynym rodzajem «rozumu» jest rozum naukowy, to wiara zostaje pozbawiona wszelkiej formy racjonalności i zrozumiałości i skazana na uciekanie się do niemożliwego do zdefiniowania symbolizmu lub irracjonalnego uczucia” – Joseph Ratzinger, „Najważniejsze kulturowe wyzwanie naszego czasu: Prezentacja encykliki «Fides et ratio» Jana Pawła II, Rzym, 15 października 1998,” in *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*, Joseph Ratzinger, ed. Krzysztof Góźdz and Marzena Górecka, trans. Jarosław Merecki, vol. 1, Opera Omnia 3.1 (Wydawnictwo KUL, 2021), 206–07.

¹¹ Joseph Ratzinger, „Wiara, prawda i kultura – refleksje w związku z encykliką «Fides et ratio»,” in *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*, Joseph Ratzinger, ed. Krzysztof Góźdz and Marzena Górecka, trans. Jarosław Merecki, vol. 1, Opera Omnia 3.1 (Wydawnictwo KUL, 2021), 390.

¹² Por. Ratzinger, „Spór o moralność,” 647–48.

szukać powodów pojawienia się współcześnie tendencji negujących znaczenie wartości moralnych i refleksji nad nimi.

Kolejny ważny wątek, który dotyczy kryzysu wartości, wiąże się według Ratzingera z pojawieniem się przekonania, że postęp ludzkości wpisany jest w prawa dziejów ludzkich. Wiara w postęp, zdaniem niemieckiego teologa, jest ściśle powiązana z rozwojem nauk przyrodniczych i technicznych. Wprawdzie Ratzinger jest świadomy, że współcześnie wiara w postęp doświadczyła pewnego załamania, lecz wskazuje na nią jako na jeden z elementów kształtujących mentalność dzisiejszego człowieka. Teolog upatruje źródła wiary w postęp nie tylko w rozwoju myśli technicznej oraz w zdobyczach naukowych minionych lat, a więc w związku z mitem postępu technicznego¹³. Z punktu widzenia Ratzingera już w filozofii Hegla, która – mówiąc w uproszczeniu – ujmuje historię jako dzieje dążące do coraz doskonalszego rozwoju ducha, pojawiają się pierwsze oznaki takiego sposobu myślenia. Jest ono jednak błędne – nie dlatego, że postęp sam w sobie nie jest prawdziwy. Wiara w postęp jest błędna, ponieważ zawiera przekonanie, że to człowiek może stworzyć rzeczywistość, która będzie jego oczekiwanym królestwem – a więc że to człowiek lub historia ze swym prawem nieuniknionego rozwoju doprowadzi do spełnienia oczekiwań dotyczących rzeczywistości ostatecznej. Przeciwwstawiając się takiemu spojrzeniu na dzieje ludzkie, Ratzinger wskazał na jego fałszywość. Po pierwsze, podkreślił, że człowiek jest zdolny do tworzenia jedynie relatywnych porządków, które nie osiągają ostatecznego celu. Wiara w stworzenie ostatecznego porządku jest iluzoryczna¹⁴. Po drugie, niemiecki teolog przypomniał, że przekonanie o utożsamieniu prawa postępu z biegiem historii nie bierze pod uwagę tego, że dzieje ludzkie są dziejami wolności i że następne pokolenia nie są automatycznie zmuszone do podjęcia dziedzictwa moralnego poprzednich pokoleń. Właśnie dlatego historia nie może być ujmowana jako proces nieustannego rozwoju, lecz musi być postrzegana jako obejmująca okresy rozkwitu i upadków oraz może być opisywana na zasadzie pewnych cykli¹⁵.

¹³ Joseph Ratzinger, "Europa – nadzieje i zagrożenia," in *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*, Joseph Ratzinger, ed. Krzysztof Góźdz and Marzena Górecka, trans. Joachim Kobienia, vol. 2, Opera Omnia 3.2 (Wydawnictwo KUL, 2021), 562.

¹⁴ Por. Joseph Ratzinger, "Wolność i prawda," in *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*, Joseph Ratzinger, ed. Krzysztof Góźdz and Marzena Górecka, trans. Jarosław Merecki, vol. 1, Opera Omnia 3.1 (Wydawnictwo KUL, 2021), 443–44.

¹⁵ Por. Ratzinger, "Europa – nadzieje i zagrożenia," 569–70.

Drugim zatem powodem zaniku refleksji nad zagadnieniami etycznymi jest, według Ratzingera, przekonanie, że wysiłek w tej dziedzinie może zostać pominięty, ponieważ w proces rozwoju ludzkości wpisane jest jej doskonalenie się.

Omówione powyżej zagadnienia pochodzą z tekstów Ratzingera, obejmujących dość szeroki okres – od połowy lat 70. po koniec lat 90. XX wieku¹⁶. Wskazują, że teolog był uważnym obserwatorem tendencji obecnych w kulturze i że potrafił wychwycić ich słabości na tle wielkiej tradycji filozoficznej wrazliwej na najgłębsze pytania człowieka. Właśnie dlatego podkreślał znaczenie refleksji o charakterze metafizycznym oraz pytań o prawdę bytu¹⁷. Prawdę rozumiał bowiem w świetle wielkiej tradycji filozoficznej i biblijnej, w której prawda oznacza drogę życia¹⁸.

Jednocześnie Ratzinger w krytyce nowożytnego zawężenia refleksji rozumowej do wymiaru policzalnego wskazał na konkretne konsekwencje takiego ujęcia i niebezpieczeństwa z tym związane. Pokazał mianowicie, czym grozi zgoda na takie zawężenie racjonalnej refleksji, które wyklucza pytania o prawdę bytu i ściśle z nią łączące się zagadnienia etyczne. W argumentacji nie pominął racji o charakterze empirycznym oraz odwołań do doświadczenia historycznego, opierając się na aksjomacie, że prawda jest zgodnością myślenia z rzeczywistością.

2. Potrzeba etyki jako wynik współczesnego doświadczenia ludzkości

Niemiecki teolog podejmował tematykę etyki nie tylko w kontekście rozważań o charakterze teoretycznym i na poziomie budowania fundamentów właściwego myślenia, lecz także starał się uchwycić to, w jaki sposób na rolę etyki w życiu ludzkim wskazuje aktualne doświadczenie.

Jednym z ważnych tematów poruszonych w tym kontekście było właściwe funkcjonowanie społeczeństwa demokratycznego. Analizując to zagadnienie,

¹⁶ Por. Krzysztof Gózdź and Marzena Górecka, "Od wydawcy," in *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*, Joseph Ratzinger, ed. Krzysztof Gózdź and Marzena Górecka, trans. Joachim Kobienia, vol. 2, Opera Omnia 3.2 (Wydawnictwo KUL, 2021), 831–51.

¹⁷ Rino Fisichella, komentując tę diagnozę Ratzingera, stwierdził, że w efekcie paradygmatem nowożytności staje się utożsamienie prawdy z rzeczywistością empiryczną zgodnie z zasadą *verum et factum convertuntur*, w konsekwencji czego rozum oślepiiony tymi zasadami nowej ery zajmuje się jedynie tym, co można dowieść eksperymentalnie – por. Rino Fisichella, "Verità fede e ragione in J. Ratzinger," *Pontificia Academia Theologica* 6, no. 1 (2007): 30–31.

¹⁸ Krzysztof Kaucha, *Cóż to jest prawda? Argumentacja z prawdy za najwyższą wiarygodnością chrześcijaństwa na kanwie twórczości Josepha Ratzingera* (Wydawnictwo KUL, 2020), 62.

Ratzinger postawił pytanie, czy ideał demokracji, a więc woli większości, może stanowić ostateczny punkt odniesienia dla życia człowieka.

W refleksji na ten temat podkreślił, że demokracja rozumiana jako wola większości nie może być ostatecznym kryterium ani rościć sobie prawa do rozstrzygania o wszystkim, ponieważ nie można przyjąć, że poza wolą większości nie ma żadnej innej instancji. Może się bowiem zdarzyć – i Ratzinger przywołał tu znamienne przykłady z historii, zwłaszcza jego ojczyzny – że głos przypadkowej większości staje się miarą absolutną¹⁹.

Demokracja jako sposób funkcjonowania społeczności domaga się zatem innego punktu odniesienia. Teolog mówił tu o demokracji eunomicznej²⁰. Należy przez to rozumieć, że jako system demokracja nie może funkcjonować na sposób autoreferencjalny, a więc odwoływać się jedynie do wartości w obrębie własnego systemu. Potrzebuje odniesienia się do czegoś, co ma wartość absolutną i co nie zależy od opinii większości. Jak wymownie ujął to Ratzinger w jednym z tekstów, brak odniesienia do wartości niepodlegających decyzji większości pozwala porównać państwo do dobrze zarządzanej bandy zbrojczy, w której jedynym kryterium jest interes grupy, a nie obiektywne dobro²¹.

Kolejne ważne zagadnienie, w którym przejawia się współczesny kryzys wartości, dotyczy sumienia. Dla niemieckiego teologa wolność sumienia jest

¹⁹ Por. Ratzinger, „Wiara, prawda i kultura,” 393.

²⁰ Ratzinger odnosi się tu do myśli Platona oraz powołuje na artykuł: Christian Meier, „Demokratie,” in *Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland. Band 1: A–D*, ed. Otto Brunner, Werner Conze, and Reinhart Koselleck (Klett-Cotta, 1972), 821–35.

²¹ Por. Ratzinger, „Europa – nadzieje i zagrożenia,” 565–66. W innym miejscu teolog stwierdza: „Sądzi się, że prawdy jako takiej nie można poznać, można jedynie powoli posuwać się naprzód małymi krokami weryfikacji i falsyfikacji. Nasila się tendencja do zastąpienia pojęcia prawdy pojęciem konsensu. A to znaczy, że człowiek odcina się od prawdy i tym samym od odróżnienia dobra i zła, poddając się całkowicie zasadzie większości; próbowałem już pokazać, dokąd to może zaprowadzić i jaka tyrania nieprawdy może kryć się w wyłącznej dominacji zasady konsensu. Rozwój w tym kierunku zaczyna się oczywiście już w idealizmie niemieckim, który przyjmuje, że człowiek nie może poznać rzeczywistości jako takiej, a jedynie strukturę swojej świadomości. Dziś tacy filozofowie, jak Singer, Rorty, Sloterdijk zmierzają jeszcze radykalniej w tym samym kierunku: człowiek projektuje i konstruuje świat bez uprzednich kryteriów, z konieczności wychodząc przy tym także poza pojęcie godności człowieka, przez co wątpliwe stają się także prawa człowieka” – Joseph Ratzinger, „Wiara w kontekście dzisiejszej filozofii: Rozmowa z filozofem Vittorio Possentim,” in *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*, Joseph Ratzinger, ed. Krzysztof Gózdź and Marzena Górecka, trans. Jarosław Merecki, vol. 1, Opera Omnia 3.1 (Wydawnictwo KUL, 2021), 238.

oczywiście kluczowa i stanowi jedną ze zdobyczy epoki nowożytnej²². Wskazał on jednak, że nowożytność nadała rozumieniu sumienia nowy kierunek sprawiający, że odwoływanie się do sumienia ma dziś inne znaczenie. Ten zwrot polega na podkreślaniu indywidualnej wolności osoby. Ratzinger stwierdził:

sumienie obecnie nie jest już rozumiane jako współwiedza z pewną wyższą wiedzą, co raczej jako indywidualne samostanowienie, którego nikt nie może normalizować, w którym jednostka decyduje, co jest dla niej moralne w danej sytuacji. Pojęcie „norma” lub – co gorsza – prawo moralne samoistnie staje się w ten sposób wielkością negatywną: pouczenie pochodzące z zewnątrz być może jest w stanie dostarczać wzorce orientacyjne, ale w żadnym wypadku nie może uzasadniać ostatecznego zobowiązania²³.

Dla nowożytnego odbiorcy pojęcie sumienia niesie więc w sobie znaczenie, które zostało pozbawione tego pierwotnego odniesienia do obiektywnej i pozasubiektywnej rzeczywistości. Dlatego, zdaniem teologa, konieczne jest otwarcie się na takie rozumienie sumienia, które bierze pod uwagę prawdę stworzenia, a więc wsłuchuje się w głos, który Stwórca wpisał w samo stworzenie²⁴.

Jeśli więc z jednej strony zagadnienie sumienia przywołuje tematykę tolerancji i wolności ludzkiej, to z drugiej – domaga się pozasubiektywnego punktu odniesienia. To odniesienie nie będzie zniewoleniem, o ile pozostanie związane z prawdą bytu. Ratzinger ujął to następująco:

W wierze w sumienie odstania się głęboko osobowa treść wiary w stworzenie. Sumienie stoi ponad prawem: ono rozróżnia między ustawami, prawem i ustawą, która jest bezprawiem. Sumienie oznacza priorytet prawdy. A to znaczy, że sumienie nie jest zasadą dowolności, lecz wyrazem wiary w tajemniczą współświadomość człowieka z prawdą. W sumieniu mamy współświadomość prawdy

²² Por. Joseph Ratzinger, „Europa – zobowiązujące dziedzictwo dla chrześcijan,” in *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*, Joseph Ratzinger, ed. Krzysztof Gózdź and Marzena Górecka, trans. Joachim Kobienia, vol. 2, Opera Omnia 3.2 (Wydawnictwo KUL, 2021), 620.

²³ Joseph Ratzinger, „Trudności związane z wiarą w dzisiejszej Europie,” in *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*, Joseph Ratzinger, ed. Krzysztof Gózdź and Marzena Górecka, trans. Joachim Kobienia, vol. 2, Opera Omnia 3.2 (Wydawnictwo KUL, 2021), 622.

²⁴ Por. Ratzinger, „Trudności związane z wiarą w dzisiejszej Europie,” 626.

i dlatego sumienie zobowiązuje nas zarazem do nieustannego poszukiwania prawdy²⁵.

O wadze wierności głosowi sumienia świadczy, zdaniem Ratzingera, fakt, że to właśnie z nią Paweł Apostoł wiąże kwestię zbawienia²⁶.

W analizie współczesnych wyzwań o charakterze etycznym niemiecki myśliciel odniósł się więc do dwóch najważniejszych tendencji podważających dotychczas przyjmowaną etykę chrześcijańską. Pierwsza polega na uznaniu woli większości za ostateczne kryterium rozstrzygające w podejmowaniu wyborów o charakterze etycznym. Druga wyraża się w powoływaniu się na wolność sumienia jako zasadę, która nie pozwala na przyjęcie twierdzenia o powszechnej obowiązywalności określonej etyki. Zostały w ten sposób wskazane dwa najistotniejsze obszary, w których współczesna kultura doświadcza kryzysu o charakterze etycznym.

Jednak Ratzinger nie tylko z niezwykłą przenikliwością zidentyfikował wspomniane obszary kryzysu, lecz także przywołał raczej historyczne ukazujące konsekwencje tak przyjętych założeń oraz ukazał uproszczenia, które kryją się za określonym rozumieniem danych pojęć. Jednocześnie nowożytny zdobycze człowieka, a więc demokracja i uznanie wolności sumienia każdego człowieka, zostały przedstawione przez teologa jako rzeczywistości, które ze swej natury odsyłają do czegoś, co je przekracza. Oznacza to, że owe dwa wymiary dziedzictwa nowożytności odwołują do prawdy, która nie podlega kontroli jakiejś społeczności czy też arbitralnej decyzji jednostki w imię jej osobistej wolności – wolność bez prawdy bowiem nie wyzwala, a negacja prawdy w życiu społecznym prowadzi do „dyktatury relatywizmu”²⁷. Te idee podjął Ratzinger również w późniejszym nauczaniu jako papież Benedykt XVI²⁸.

²⁵ Joseph Ratzinger, „Bóg Stwórca,” in *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*, Joseph Ratzinger, ed. Krzysztof Góźdz and Marzena Górecka, trans. Jarosław Merecki, vol. 1, Opera Omnia 3.1 (Wydawnictwo KUL, 2021), 120.

²⁶ Por. Ratzinger, „Wiara, prawda i kultura,” 404.

²⁷ Pablo Blanco Sarto, „Myśl teologiczna Josepha Ratzingera,” *Teologia w Polsce* 7, no. 2 (2013): 33, <https://doi.org/10.31743/twp.2013.7.2.02>. Wyrażenia „dyktatura relatywizmu” Ratzinger użył w czasie homilii wygłoszonej 18 IV 2005 roku podczas Mszy św. *Pro eligendo Pontifice* – por. Joseph Ratzinger, „Homilia podczas Mszy «Pro eligendo Pontifice»,” April 18, 2005, accessed May 30, 2026, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WR/inne/ratzinger_proeligendo_18042005.

²⁸ Więcej na ten temat zob.: Kazimierz F. Papciak, „Europe in the Prisoner’s Dock? The Signposts of Joseph Ratzinger/Benedict XVI’s for the Old Continent,” *Wrocławski Przegląd Teologiczny* 32, no. 1 (2024): 273–93, <https://doi.org/10.52097/wpt5644>; Henryk Seweryniak,

Należy dodać, że omówione powyżej zagadnienia uznane zostały za szczególnie ważne, podobnie jak wkład myśliciela w refleksję nad znaczeniem sumienia i wartości w społeczeństwach demokratycznych²⁹.

3. Pozapodmiotowe fundamenty etyki

W omawianych tekstach Ratzinger, wskazując na najważniejsze aspekty wiążące się ze współczesnymi wyzwaniem o charakterze etycznym, konsekwentnie wyrażał przekonanie, że konieczne jest odniesienie do wartości, które mogą być poznane obiektywnie i które mają charakter absolutny, a nie relatywny, oraz są niezależne od podmiotu. Teolog był świadomy, że w dzisiejszej dyskusji filozoficznej można spotkać się z dwoma przeciwstawnymi stanowiskami dotyczącymi tej kwestii. Z jednej strony jest radykalne stanowisko relatywistyczne, które chce wykluczyć pojęcie obiektywnego dobra jako zagrażające wolności, a z drugiej – stanowisko wskazujące na istnienie obiektywnych wartości i dobra, które wynikają z prawa wpisanego w naturę. Ten drugi pogląd opiera się na przekonaniu, że rozumem można poznać takie prawo³⁰. Ratzinger mówił w tym kontekście o *recta ratio*. Stwierdził:

ten właściwy rozum musi dążyć do tego, aby ponad opiniami i prądami poznać to, co jest słuszne samo w sobie, co jest zgodne z wewnętrznym rozszczeniem istoty człowieka na wszystkich miejscach i co odróżnia się od tego, co niszczy człowieka. Zadanie Kościoła i wiary musi tutaj polegać na przyczynianiu się do uzdrowienia tej *ratio*, aby poprzez właściwe wychowanie człowieka utrzymywać zdolność widzenia i postrzegania rozumu³¹.

“Benedict XVI and the Foundations of Politics,” *Wrocławski Przegląd Teologiczny* 32, no. 1 (2024): 295–324, <https://doi.org/10.52097/wpt.5661>.

²⁹ Por. np. Marek Kluz, “Obrona godności sumienia w nauczaniu Josefa Ratzingera – Benedykta XVI,” *Poznańskie Studia Teologiczne* 43 (2023): 133–49, <https://doi.org/10.14746/pst.2023.43.7>; Loïc Marie Le Bot, “Europe and Politics in the Thought of Cardinal Ratzinger,” *Bulletin de Littérature Ecclésiastique* 116, no. 2 (2015): 111–34; Fernando Bermúdez, “Aportes de Joseph Ratzinger al pensamiento jurídico-político actual,” *Prudentia Iuris* 99 (2025): 287–97, <https://doi.org/10.46553/prudentia.99.2025.12>.

³⁰ Por. Joseph Ratzinger, “Czym jest prawda? Znaczenie wartości religijnych i moralnych w społeczeństwie pluralistycznym,” in *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*, Joseph Ratzinger, ed. Krzysztof Góźdz and Marzena Górecka, trans. Joachim Kobienia, vol. 2, Opera Omnia 3.2 (Wydawnictwo KUL, 2021), 738–39.

³¹ Joseph Ratzinger, “«Kościół i prawo»: Słowa podziękowania z okazji wręczenia nagrody Doktora honoris causa Wydziału Prawa LUMSA,” in *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum*

Ratzinger był świadomy, że nie wszyscy zgadzają się z takim spojrzeniem i akceptują pojęcie prawa zawartego w naturze. Łączył to z faktem, że w nowożytności zmieniło się postrzeganie samej natury. Idea prawa naturalnego zakłada bowiem takie pojęcie natury, która sama w sobie jest rozumna. Natomiast wraz ze zwycięstwem teorii ewolucji spojrzenie na naturę zmieniło się – nie postrzega się już jej jako rozumnej, nawet jeśli w jej obrębie istnieje rozumne zachowanie³².

Stąd niemiecki myśliciel wyprowadził przekonanie, że jednym z najpilniejszych zadań współczesnej teologii jest odnowienie teologii stworzenia. Można powiedzieć, że w refleksji, zwłaszcza filozoficznej, a także w dialogu nauk z filozofią i teologią, potrzebne jest nowe spojrzenie na rzeczywistość stworzoną – ujmowaną jako rzeczywistość pomyślana i zaplanowana, poprzedzona wielką prawdą – i ukazanie jej związku z Logosem. Ratzinger wyrażał przekonanie, że wszelkie istnienie poprzedza logika, która to istnienie umożliwia. W tym niemiecki teolog jest bliski stanowisku opowiadającemu się za tzw. inteligentnym projektem stojącym u podstawy istnienia świata, oczywiście z perspektywy refleksji o charakterze metafizycznym³³.

Umiejętność rozumnego „wysłuchania się” w prawdę stworzenia – w prawo wpisane w naturę – i wyprowadzania z niej powinności etycznych jest więc dla Ratzingera podstawowym warunkiem odnalezienia wspólnej etycznej płaszczyzny.

W tym też kontekście należy rozumieć pozytywną rolę, którą mogą odgrywać religie w kształtowaniu ludzkiego etosu. Niemiecki teolog podjął refleksję nad tym zagadnieniem nie tylko na poziomie abstrakcji filozoficznej, lecz także odnosił się do realnej historii. Był świadomy tego, że istniały i istnieją różnice w formułowaniu prawd etycznych w obrębie różnych tradycji religijnych i że nie zawsze prawdy te jawią się jako oczywistość oraz że sam rozum potrafi się pomylić. Nie oznacza to jednak, że wystarczy tylko odwoływanie się do poznania rozumowego. W tekście dotyczącym książki Marcella Pery o prawach człowieka Ratzinger stwierdził, że zbytne zaufanie rozumowi naturalnemu

---

filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo, Joseph Ratzinger, ed. Krzysztof Góźdz and Marzena Górecka, trans. Joachim Kobienia, vol. 2, Opera Omnia 3.2 (Wydawnictwo KUL, 2021), 755.

³² Por. Joseph Ratzinger, „Co utrzymuje świat w jedności: Przedpolityczne podstawy moralne wolnego państwa,” in *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*, Joseph Ratzinger, ed. Krzysztof Góźdz and Marzena Górecka, trans. Joachim Kobienia, vol. 2, Opera Omnia 3.2 (Wydawnictwo KUL, 2021), 781.

³³ Więcej na temat tego, w jaki sposób Ratzinger oceniał teorię ewolucji i możliwość jej pogodzenia z nauką o stworzeniu zob.: Francisco J. Novo, „The Theory of Evolution in the Writings of Joseph Ratzinger,” *Scientia et Fides* 8, no. 2 (2020): 323–49, <https://doi.org/10.12775/SetF.2020.024>.

jest niebezpieczne, ponieważ nie bierze pod uwagę rzeczywistości grzechu pierworodnego³⁴.

To zatem pierwsza przyczyna, dla której według Ratzingera trudno jest osiągnąć konsensus wokół jednej wizji etycznej. Z tego względu niemiecki teolog proponował, aby zwrócić się ku wielkim tradycjom religijnym w poszukiwaniu fundamentu etycznego. Stwierdził:

rozum musi słuchać wielkich tradycji religijnych, jeśli nie chce pozostać głuchy, niemy i ślepy na to, co w ludzkiej egzystencji jest najistotniejsze. Nie ma takiej wielkiej filozofii, która nie żyłaby się słuchaniem i przejmowaniem tradycji religijnej. Tam, gdzie takiego odniesienia brakuje, myślenie filozoficzne zamiera i staje się zwyczajną grą pojęć³⁵.

Drugim ważnym argumentem jest to, że człowiek nie może w sobie samym poszukiwać ostatecznej racji wartości etycznych. Aby mogły obowiązywać absolutnie, muszą wykraczać poza jedynie ludzkie umotywowanie – muszą sięgać prawdy większej od człowieka. Odnosząc się do tej kwestii, Ratzinger powiedział:

Tam, gdzie prawdy nie widzi się już w powiązaniu z wielkimi tradycjami wiary, zostaje ona zastąpiona przez konsensus. Z kolei należy jednak zapytać, czyj konsensus? Wtedy usłyszymy odpowiedź: konsensus tych, którzy potrafią swoją decyzję uargumentować. Ponieważ trudno wtedy nie zauważyć elitarnego zarozumiałości takich intelektualnych dyktatur; twierdzi się, że umiejący argumentować powinni „jako adwokaci” reprezentować tych, którzy nie są zdolni prowadzić racjonalnego dyskursu. Nie budzi to zbyt dużego zaufania. Wszyscy mamy przed oczyma obraz tego, jak kruche są konsensusy i jak szybko grupy partyjne w określonym klimacie intelektualnym zaczynają się czuć jedynymi uprawnionymi przedstawicielami postępu i odpowiedzialności. Można tu zbyt łatwo wyrzucać diabła belzebubem; nasz dom mogłoby zbyt łatwo opanować siedem nowych i gorszych demonów niż demon z minionych duchowych konstelacji³⁶.

³⁴ Por. Joseph Ratzinger, „Multiplikacja praw i niszczenie pojęcia prawa,” in *Uwolnić wolność: Wiara a polityka w trzecim tysiącleciu*, Joseph Ratzinger/Benedykt XVI, ed. Krzysztof Gózdź and Marzena Górecka, trans. Marzena Górecka and Krystyna Kozak, vol. 5, *Teksty Wybrane* (Fundacja Rozwoju KUL, 2018), 15.

³⁵ Ratzinger, „Wolność i prawda,” 441.

³⁶ Ratzinger, „Wolność i prawda,” 442.

Dla Ratzingera zwrócenie się ku wierze – albo ku określonej tradycji religijnej – oznacza otwarcie się na fundament, który jest poza człowiekiem, otwarcie się na rzeczywistość transcendentną. Jednocześnie zwrócenie to chroni człowieka przed tym, by rozum stał się narzędziem służącym osiągnięciu partykularnych korzyści. Można powiedzieć, że również w tym względzie Ratzinger jawi się jako myśliciel, który potrafi logicznie uzasadnić swe stanowisko. Jest on zarazem realistą wrażliwym na to, w jaki sposób historia niekiedy ukazuje fałszywą naturę niektórych racji.

Oczywiście, Ratzinger był świadomy, że nie można postrzegać wszystkich religii jako jednakowych i równouprawnionych dróg do zbawienia, których etyczne wskazania są równie dobre. Przywoływał w tym kontekście przykład wierzeń Azteków jako wymowne świadectwo tego, że religie również potrafią ulec degeneracji³⁷. Stąd wyciągał wniosek, że religie także potrzebują odniesienia do rozumu, rozumności. Jednocześnie podkreślał jednak, że to właśnie na drodze tradycji religijnych człowiek wykracza poza to, co sam wymyślił³⁸. Konieczne jest zatem, aby praktykowanie własnej religii cechowało się „wewnętrznym byciem w drodze”, a więc wychodzeniem ku coraz pełniejszej prawdzie³⁹.

Omówione powyżej poglądy niemieckiego teologa dowodzą więc wyraźnie, że ostatecznym fundamentem etyki budowanej przez człowieka musi być coś, co znajduje się poza nim. Ratzinger podkreślał, że staje się to poznawalne dzięki odkryciu prawa wpisanego w naturę, ale też dzięki racjonalnemu wsłuchaniu się w głos wielkich tradycji religijnych.

Zakończenie

Analiza zagadnień o charakterze etycznym w myśli Ratzingera pozwoliła wydobyć cenne wskazania dla kształtowania argumentacji za wiarygodnością chrześcijaństwa, określanej jako *via ethica*. Niemiecki teolog ukazał najpierw aktualność i wagę problematyki etycznej, obnażając słabości współczesnych nurtów myśli, które ten wymiar pomijają lub uznają za mało ważny. Uczynił to, odwołując się do racji charakterystycznych dla wielkiej tradycji myśli, która pytania o prawdę bytu i o wartości kształtujące życie traktowała niezwykle poważnie. Zarazem zwrócił uwagę na szereg racji historycznych ukazujących

³⁷ Por. Ratzinger, „Wiara, religia i kultura,” 301.

³⁸ Por. Ratzinger, „Wiara – między rozumem a uczuciem,” 357.

³⁹ Por. Joseph Ratzinger, „Intermezzo,” in *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*, Joseph Ratzinger, ed. Krzysztof Gózdź and Marzena Górecka, trans. Jarosław Merecki, vol. 1, Opera Omnia 3.1 (Wydawnictwo KUL, 2021), 283.

niszczyielskie konsekwencje pomijania tego rodzaju refleksji w dziejach ludzkich. W tym wymiarze Ratzinger pokazał doniosłość myślenia historycznego dla argumentacji w obrębie *via ethica* w tym znaczeniu, że winna ona korzystać nie tylko z wielkiego dziedzictwa intelektualnego przeszłości, lecz także z historycznych doświadczeń ludzkich. Taka argumentacja przekonuje podwójnie: głębią myśli i prawdą życia. Obecność tej tematyki w pismach Ratzingera świadczy również o tym, że był on świadomy tego, iż wielka prawda chrześcijaństwa musi iść w parze z prawdą życia.

Drugi ważny wątek w refleksji Ratzingera, stanowiący istotne wskazanie dla argumentacji w obrębie *via ethica*, łączy się z największymi wyzwaniem stojącymi współcześnie przed ludzkością. Teolog pisał o konieczności takiego kształtowania rozumienia demokracji, które nie poddaje pod jej władzę wartości nienaruszalnych, oraz takiego rozumienia sumienia, które łączy je ze zdolnością do odkrywania prawdy, a nie wyłącznie z subiektywną wolnością. Także tutaj argumentacja niemieckiego teologa odwoływała się zarówno do racji rozumowych, jak i tych, które przynosi doświadczenie historyczne. Podejmując te zagadnienia, Ratzinger uchwycił najważniejsze czynniki kształtujące myślenie współczesnego przeciętnego człowieka. W ten sposób ukazał, że sięganie po argumentację o charakterze etycznym nie może pomijać powszechnie panującego rozumienia dobra. Odwołanie się do tego, co dobre, nie zawsze jest bowiem rzeczywistością oczywistą dla wszystkich – w obrębie *via ethica* potrzebna jest również refleksja nad tym, co rzeczywiście i trwale jest dobre, a nie nad tym, co zależy jedynie od pojmowania dobra w danej epoce. Chrześcijaństwo może wносить tu swój istotny wkład.

Ostatni ważny wymiar refleksji Ratzingera poświęcony zagadnieniom związanym z etyką łączy się z jego przekonaniem, że najważniejsze wartości etyczne nie mogą opierać się jedynie na racjach, do których człowiek może sam dojść. Ratzinger przywołał dwa ważne punkty odniesienia, które winny być brane pod uwagę w kształtowaniu refleksji etycznej: prawo natury oraz głos różnych tradycji religijnych. Jak bowiem podkreślał, tylko w dialogu rozumu z tym, co jest rozumnie wpisane w naturę, i z tym, o czym świadczą tradycje religijne, człowiek może odnaleźć odniesienie do racji pozasubiektywnych, czyniących z jego etycznej refleksji coś więcej niż jego własny projekt i otwierających tę refleksję na wymiar transcendentny. Wskazując na te zagadnienia, niemiecki teolog dotknął tym samym najważniejszych wyzwań stojących przed współczesną refleksją etyczną – wyzwań nie tylko teoretycznych, lecz także niosących ze sobą szereg konsekwencji praktycznych.

Powyższa analiza nie uwzględniła tych wypowiedzi Ratzingera, które należą już do nauczania papieskiego. Warto byłoby ukazać, jak Benedykt XVI

rozwił wyżej omówione wątki, co wykracza poza ramy jednego artykułu. To jednak, że blisko ośmioletni pontyfikat Benedykta XVI zawiera te wątki, wydaje się oczywiste.

Bibliografia

- Bermúdez, Fernando. "Aportes de Joseph Ratzinger al pensamiento jurídico-político actual." *Prudentia Iuris* 99 (2025): 287–97. <https://doi.org/10.46553/prudentia.99.2025.12>.
- Blanco Sarto, Pablo. "Myśl teologiczna Josepha Ratzingera." *Teologia w Polsce* 7, no. 2 (2013): 23–43. <https://doi.org/10.31743/twp.2013.7.2.02>.
- Catelan Ferreira, Antonio Luiz, and Luiz Henrique Brandão de Figueiredo. "Anamnesis e consciência: Uma releitura sincrônica da moral social de Joseph Ratzinger." *Revista Eclesiástica Brasileira* 85, no. 331 (2025): 509–39. <https://doi.org/10.29386/reb.v85i331.5176>.
- Eslava Gómez, Euclides J., and Karol Murcia. "Ratzinger: libertad y moral política." *Isidorium* 32, no. 2 (2023): 201–36. <https://doi.org/10.46543/ISID.2332.1059>.
- Fisichella, Rino. "Verità fede e ragione in J. Ratzinger." *Pontificia Academia Theologica* 6, no. 1 (2007): 27–43.
- Gózdź, Krzysztof, and Marzena Górecka. "Od wydawcy." In *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*. Joseph Ratzinger, edited by Krzysztof Gózdź and Marzena Górecka. Translated by Joachim Kobiernia. Vol. 2: 827–51. Opera Omnia 3.2. Wydawnictwo KUL, 2021.
- Kaucha, Krzysztof. *Cóż to jest prawda? Argumentacja z prawdy za najwyższą wiarygodnością chrześcijaństwa na kanwie twórczości Josepha Ratzingera*. Wydawnictwo KUL, 2020.
- Kaucha, Krzysztof. "Współczesne metody uzasadniania wiarygodności Kościoła." *Roczniki Teologiczne* 52, no. 9 (2005): 77–96.
- Kern, Walter. "Fundamentale (Théologie)." In *Dictionnaire critique de théologie*, edited by Jean-Yves Lacoste, 579–85. Quadrige – Presses Universitaires de France, 2007.
- Kluz, Marek. "Obrona godności sumienia w nauczaniu Josefa Ratzingera – Benedykta XVI." *Poznańskie Studia Teologiczne* 43 (2023): 133–49. <https://doi.org/10.14746/pst.2023.43.7>.
- Le Bot, Loïc Marie. "Europe and Politics in the Thought of Cardinal Ratzinger." *Bulletin de Littérature Ecclésiastique* 116, no. 2 (2015): 111–34.
- Mastej, Jacenty. "Via Ethica in Justifying the Credibility of Christianity and the Church According to Marian Rusecki." *Verbum Vitae* 43, no. 2 (2025): 315–31. <https://doi.org/10.31743/vv.17917>.
- McKenna, Mary Frances. "In Search of Justice and Peace: Benedict XVI's Questions to the Cultures and Religions of the World." *Religions* 13, no. 10 (2022): 910. <https://doi.org/10.3390/rel13100910>.
- Meier, Christian. "Demokratie." In *Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland. Band 1: A–D*, edited by Otto Brunner, Werner Conze, and Reinhart Koselleck, 821–35. Klett-Cotta, 1972.
- Nedelea, Teodor-Valeriu, and Jean Nedelea. "Pope Benedict XVI: Democracy and Political Myths." *Journal for the Study of Religions and Ideologies* 17 (2018): 75–89.

- Novo, Francisco J. "The Theory of Evolution in the Writings of Joseph Ratzinger." *Scientia et Fides* 8, no. 2 (2020): 323–49. <https://doi.org/10.12775/SetF.2020.024>.
- Papciak, Kazimierz F. "Europe in the Prisoner's Dock? The Signposts of Joseph Ratzinger/Benedict XVI's for the Old Continent." *Wrocławski Przegląd Teologiczny* 32, no. 1 (2024): 273–93. <https://doi.org/10.52097/wpt.5644>.
- Ratzinger, Joseph. "Bóg Stwórca." In *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*. Joseph Ratzinger, edited by Krzysztof Góźdź and Marzena Górecka. Translated by Jarosław Merecki. Vol. 1: 113–20. Opera Omnia 3.1. Wydawnictwo KUL, 2021.
- Ratzinger, Joseph. "Co utrzymuje świat w jedności: Przedpolityczne podstawy moralne wolnego państwa." In *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*. Joseph Ratzinger, edited by Krzysztof Góźdź and Marzena Górecka. Translated by Joachim Kobienia. Vol. 2: 775–85. Opera Omnia 3.2. Wydawnictwo KUL, 2021.
- Ratzinger, Joseph. "Czym jest prawda? Znaczenie wartości religijnych i moralnych w społeczeństwie pluralistycznym." In *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*. Joseph Ratzinger, edited by Krzysztof Góźdź and Marzena Górecka. Translated by Joachim Kobienia. Vol. 2: 736–51. Opera Omnia 3.2. Wydawnictwo KUL, 2021.
- Ratzinger, Joseph. "Europa – nadzieje i zagrożenia." In *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*. Joseph Ratzinger, edited by Krzysztof Góźdź and Marzena Górecka. Translated by Joachim Kobienia. Vol. 2: 606–20. Opera Omnia 3.2. Wydawnictwo KUL, 2021.
- Ratzinger, Joseph. "Europa – zobowiązujące dziedzictwo dla chrześcijan." In *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*. Joseph Ratzinger, edited by Krzysztof Góźdź and Marzena Górecka. Translated by Joachim Kobienia. Vol. 2: 556–74. Opera Omnia 3.2. Wydawnictwo KUL, 2021.
- Ratzinger, Joseph. "Homilia podczas Mszy «Pro eligendo Pontifice»." April 18, 2005. Accessed May 30, 2026. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WR/inne/ratzinger_proeligendo_18042005.
- Ratzinger, Joseph. "Intermezzo." In *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*. Joseph Ratzinger, edited by Krzysztof Góźdź and Marzena Górecka. Translated by Jarosław Merecki. Vol. 1: 277–84. Opera Omnia 3.1. Wydawnictwo KUL, 2021.
- Ratzinger, Joseph. "«Kościół i prawo»: Słowa podziękowania z okazji wręczenia nagrody Doktora honoris causa Wydziału Prawa LUMSA." In *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*. Joseph Ratzinger, edited by Krzysztof Góźdź and Marzena Górecka. Translated by Joachim Kobienia. Vol. 2: 752–56. Opera Omnia 3.2. Wydawnictwo KUL, 2021.
- Ratzinger, Joseph. "Multiplikacja praw i niszczenie pojęcia prawa." In *Uwolnić wolność: Wiara a polityka w trzecim tysiącleciu*, Joseph Ratzinger/Benedykt XVI, edited by Krzysztof Góźdź and Marzena Górecka. Translated by Marzena Górecka and Krystyna Kozak. Vol. 5: 11–16. Teksty Wybrane. Fundacja Rozwoju KUL, 2018.
- Ratzinger, Joseph. "Najważniejsze kulturowe wyzwanie naszego czasu: Prezentacja encykliki «Fides et ratio» Jana Pawła II, Rzym, 15 października 1998." In *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*. Joseph Ratzinger, edited by

- Krzysztof Góźdz and Marzena Górecka. Translated by Jarosław Merecki. Vol. 1: 205–10. Opera Omnia 3.1. Wydawnictwo KUL, 2021.
- Ratzinger, Joseph. “Spór o moralność: Kwestie podstaw wartości etycznych.” In *Wprowadzenie do chrześcijaństwa: Wyznanie – chrzest – naśladowanie*. Joseph Ratzinger, edited by Krzysztof Góźdz and Marzena Górecka. Translated by Robert Biel and Marzena Górecka, 646–58. Opera Omnia 4. Wydawnictwo KUL, 2017.
- Ratzinger, Joseph. “Trudności związane z wiarą w dzisiejszej Europie.” In *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*. Joseph Ratzinger, edited by Krzysztof Góźdz and Marzena Górecka. Translated by Joachim Kobienia. Vol. 2: 621–29. Opera Omnia 3.2. Wydawnictwo KUL, 2021.
- Ratzinger, Joseph. “Wiara – między rozumem a uczuciem.” In *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*. Joseph Ratzinger, edited by Krzysztof Góźdz and Marzena Górecka. Translated by Jarosław Merecki. Vol. 1: 355–71. Opera Omnia 3.1. Wydawnictwo KUL, 2021.
- Ratzinger, Joseph. “Wiara, prawda i kultura – refleksje w związku z encykliką «Fides et ratio».” In *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*. Joseph Ratzinger, edited by Krzysztof Góźdz and Marzena Górecka. Translated by Jarosław Merecki. Vol. 1: 388–407. Opera Omnia 3.1. Wydawnictwo KUL, 2021.
- Ratzinger, Joseph. “Wiara, religia i kultura.” In *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*. Joseph Ratzinger, edited by Krzysztof Góźdz and Marzena Górecka. Translated by Jarosław Merecki. Vol. 1: 287–304. Opera Omnia 3.1. Wydawnictwo KUL, 2021.
- Ratzinger, Joseph. “Wiara w kontekście dzisiejszej filozofii: Rozmowa z filozofem Vittorio Possentim.” In *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*. Joseph Ratzinger, edited by Krzysztof Góźdz and Marzena Górecka. Translated by Jarosław Merecki. Vol. 1: 233–41. Opera Omnia 3.1. Wydawnictwo KUL, 2021.
- Ratzinger, Joseph. “Wolność i prawda.” In *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*. Joseph Ratzinger, edited by Krzysztof Góźdz and Marzena Górecka. Translated by Jarosław Merecki. Vol. 1: 426–46. Opera Omnia 3.1. Wydawnictwo KUL, 2021.
- Ratzinger, Joseph. “Zerwanie z przeszłością i wyruszenie ku temu, co nowe: Odpowiedź wiary na kryzys wartości.” In *Bóg wiary i Bóg filozofów: Rozum filozoficzny – Kultura – Europa – Społeczeństwo*. Joseph Ratzinger, edited by Krzysztof Góźdz and Marzena Górecka. Translated by Joachim Kobienia. Vol. 2: 495–510. Opera Omnia 3.2. Wydawnictwo KUL, 2021.
- Rowland, Tracey. “Faith, Politics and Eschatology in the Thought of Joseph Ratzinger.” *Christianity-World-Politics* 28 (2024): 13–30. <https://doi.org/10.21697/CSP.2024.28.1.01>.
- Rusecki, Marian. *Traktat o wiarygodności chrześcijańskiej: Dlaczego wierzyć Chrystusowi?* Towarzystwo Naukowe KUL, 2010.
- Seweryniak, Henryk. “Benedict XVI and the Foundations of Politics.” *Wrocławski Przegląd Teologiczny* 32, no. 1 (2024): 295–324. <https://doi.org/10.52097/wpt.5661>.
- Seweryniak, Henryk. “Sposoby uzasadniania wiarygodności Kościoła w nowszej literaturze teologicznej.” In *Wiarygodność Kościoła: Materiały z sympozjum w Kamieniu Śląskim w dniach 2–3.04.1997*, edited by Tadeusz Dola, 27–48. Sympozja 20. Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego; Wydawnictwo Świętego Krzyża, 1997.

Spieker, Manfred, and David Lutz. "The Quiet Prophet: Benedict XVI and Catholic Social Teaching." *Logos: A Journal of Catholic Thought and Culture* 21, no. 1 (2018): 64–82. <https://dx.doi.org/10.1353/log.2018.0003>.

Twomey, Vincent. "Joseph Ratzinger on the Foundations of Moral Theology." *Studies: An Irish Quarterly Review* 109, no. 435 (2020): 304–15. <https://doi.org/10.1353/stu.2020.0019>.

PAWEŁ BORTO (KS. DR HAB.) – prezbiter diecezji kieleckiej. Studiował teologię fundamentalną na Papieskim Uniwersytecie Laterańskim (licencjat kościelny 1996) oraz w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (doktorat 2003). Jest adiunktem w Katedrze Chrystologii i Eklezjologii Fundamentalnej KUL. Stopień doktora habilitowanego nauk teologicznych uzyskał w 2021 roku (osiągnięcie naukowe: *Magisterium Kościoła w sporze z modernizmem o fundamenty wiary. Analiza poglądów A. Loisy'ego, E. Le Roy i G. Tyrrella i ich ocena w świetle dokumentów antymodernistycznych oraz Vaticanum II*, Wydawnictwo KUL, 2020). Zajmuje się teologią tradycji, chrystologią i eklezjologią fundamentalną oraz myślą Josepha Ratzingera.